

Józef Wroceński

"Klauzule odsyłające w konkordatach z Hiszpanią i z Polską", Bogusław Trzeciak, Lublin 2007 : [recenzja]

Prawo Kanoniczne : kwartalnik prawnohistoryczny 51/3-4, 407-412

2008

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

zył się licznymi dokumentami wydanymi przez sobory i synody partykularne oraz przez Stolicę Apostolską.

Należy też podkreślić, że ks. P. Małek posługiwał się dobrym językiem prawniczym. Pracę czyta się lekko i z zaciekawieniem, a to, dlatego, iż Autor trzymał się wręcz kurczowo tematu i nie pozwalał sobie na zajmowanie się kwestiami ubocznymi. Często stosował przypisy i umieszczał je prawidłowo. W całej pracy jest ich aż ponad 1200. Należy również zauważyć, że zawierają one dużą ilość tekstów źródłowych, cytowanych w języku łacińskim.

Przechodząc do formułowania uwag podsumowujących należy stwierdzić, że recenzowane opracowanie posiada cechy dobrej monografii na przedłożony temat. Niewątpliwą jego zaletą jest aktualność tematu i duża wartość merytoryczna. W Kościele Polskim, bowiem posługa diakonów stałych jest sprawą ciągle otwartą i to chyba nie tylko z powodu wystarczającej liczby prezbiterów. Ks. P. Małek nie tylko przedstawił posługę diakona w Kościele pierwotnym i prześledził jej historię, ale poddał analizie długą drogę odnowy tego urzędu w kontekście władzy pasterskiej biskupów i prezbiterów. Ukazał też posoborowy proces konsolidacji obrazu prawnego tego urzędu. Jego zdaniem diakoni stali, także żonaci umocnieni łaską sakramentalną, z ustanowienia Bożego mają do spełnienia określone, właściwe im zadania we wspólnocie Ludu Bożego. Nowe spojrzenie na naturę Kościoła wymaga uwzględnienia ich posługi. Nie mogą być oni traktowani, jako lekarstwo na brak prezbiterów, ani też jako przejściowy stopień do święceń prezbiteratu. Uwzględnienie zwłaszcza tego ostatniego aspektu podnosi wartość pracy, ponieważ zawiera wyraźny postulat, także dla Kościoła w Polsce. Posiada, więc też ona duże znaczenie praktyczne, zwłaszcza dla kierunku ciągłej odnowy realizacji zadań diakańskich w warunkach szybkich zmian społecznych i ekonomicznych społeczeństwa polskiego. Wykładnia poszczególnych zagadnień zasługuje również na pozytywną ocenę. Należy podkreślić, że opracowanie ks. P. Małka stanowi cenne studium monograficzne i ubogaca polską kanonistykę i z pewnością będzie użyteczne dla innych badaczy, a być może i dla pasterzy Kościołów partykularnych.

ks. Józef Wroceński SCJ

Bogusław Trzeciak SJ, *Klauzule odsyłające w konkordatach z Hiszpanią i z Polską, Lublin 2007, ss. 204.*

Kościół podczas obrad Soboru Watykańskiego II, odczytując na nowo swoją istotę i naturę oraz misję i zadania, dokonał także krytycznej analizy swoich do-

tychczasowych relacji zewnętrznych z państwami i wypracował zespół uniwersalnych zasad określających nowy model relacji. Doprowadziły one do rewizji wcześniejszych regulacji prawnych dotyczących tej materii oraz do zastosowania nowych narzędzi w konwencjach i konkordatach zawieranych po Soborze. Do tych nowych narzędzi niewątpliwie należy zaliczyć instrument prawny, jakim są klauzule odsyłające stosowane w nowoczesnych, posoborowych umowach między Stolicą Apostolską i państwami. Powstaje jednak pytanie, w jakim zakresie jest on stosowany i co istotnego wniósł do obecnych relacji Kościoła z państwami oraz czy wpłynął na ich poprawę? Autor spośród klauzul konkordatowych wybrał właśnie klauzule odsyłające i problematykę z nimi związaną uczynił treścią swego opracowania zatytułowanego *Klauzule odsyłające w obowiązujących konkordatach z Hiszpanią i z Polską*.

Sformułowanie tematu badawczego zakłada, że będzie chodziło o refleksję prawną przede wszystkim nad zakresem i wykorzystaniem tych nowych rozwiązań, nad ich skutecznością. Jak sam Autor zauważył we wstępie, że chociaż klauzule te nie mają długiej tradycji, to jednak stały się standardowym środkiem stosowanym we współczesnych konkordatach, w tym także w konkordatach zawartych z Hiszpanią i z Polską. Wybór tych właśnie konkordatów należy uznać za trafny, przede wszystkim ze społeczno-politycznych racji, bowiem cechuje ich pewne podobieństwo zasad w przyjętych regulacjach prawnych. Kraje te bowiem, po upadku systemów totalitarnych podjęły i nadal kontynuują, nie bez trudności oczywiście, proces budowy państwa demokratycznego o tradycjach chrześcijańskich, chociaż o jakże różnych punktach wyjścia; państwa wyznaniowego w Hiszpanii i państwa o ideologii ateistycznej w Polsce. W tym kontekście określenie zakresu badań jest merytorycznie poprawne, chociaż rodzi pytanie, czy podobieństwo uwarunkowań społeczno-politycznych sprawiło, że Autor wybrał do analizy właśnie te dwa konkordaty, spośród czterdziestu innych opartych na soborowych zasadach? Czy w tej ogromnej większości konkordatów, pominiętych w pracy milczeniem nie ma interesujących kwestii obrazujących temat badawczy, czy może wybrane konkordaty stanowią wystarczającą płaszczyznę badawczą, a wnioski sformułowane na ich podstawie odnoszą się także do wszystkich innych konkordatów? Powyższe pytania, na które B. Trzeciak nie udzielił odpowiedzi we wstępie swego opracowania, a także ze względu na ciągle trwający w Polsce proces wdrażania konkordatu w przedmiocie klauzul odsyłających sprawiają, że z ciekawością bierze się je do ręki, aby przystąpić do lektury.

Recenzowana praca zawiera wstęp, trzy rozdziały merytoryczne, zakończenie, wykaz skrótów, bibliografię, streszczenie w języku angielskim i hiszpańskim oraz spis treści. We wstępie Autor kompetentnie i wystarczająco wprowadza czytelnika w problematykę swoich badań, przedstawia przedmiot i cel pracy, uzasadnia pod-

jęcie tematu, omawia metodę i konstrukcję pracy, ustosunkowuje się do bogatego wykazu źródeł. Nie dokonał on jednak we wstępie oceny krytycznej literatury, ograniczając się jedynie do wskazania nazwisk ważniejszych autorów polskich i hiszpańskich. Wstęp jest napisany przejrzyście, i co jest zaletą, iż Autor nie podaje w nim wyników badań, ale próbuje ogólnie ukazać problematykę i tym samym zaciekawić czytelnika. Ponadto rozdziały zostały opatrzone krótkimi wprowadzeniami, zaś do rozdziału drugiego i trzeciego dołączono wnioski, które niewątpliwie ubogacają pracę i ułatwiają podążanie za tokiem rozumowania Autora.

W rozdziale pierwszym zatytułowanym *Pojęcie konkordatu jako instrumentu regulacji stosunków między państwem i Kościołem* Autor zamieścił ogólnie znane informacje dotyczące konkordatów. Wyjaśnił, więc pojęcie i rodzaje umów konkordatowych przywołując ich definicję etymologiczną i rzeczową. Omówił strony konkordatu, jego przedmiot i strukturę oraz procedurę zawierania, a następnie jego naturę i skutki prawne, wreszcie realizację postanowień i ducha konkordatu w formie klauzul odsyłających określanych jako generalne i prawne, a także w postaci zasady odesłania do prawa kanonicznego, czy też do innych klauzul konkordatowych. Treść omawianego rozdziału, chociaż nie wnosi nic nowego w sensie badawczym, to jednak stanowi logiczną całość i jest dobrym wprowadzeniem do tematu pracy. Autor umiejętnie zestawił zagadnienia i podał wiele ciekawych informacji, zwłaszcza dotyczących klauzul odsyłających potrzebnych czytelnikowi przy lekturze następujących rozdziałów.

Rozdział drugi zatytułowany *Klauzule odsyłające w konkordatach hiszpańskich zawartych w latach 1976-1979* ukazuje owe klauzule i ich oddziaływanie w systemie hiszpańskiego prawa wyznaniowego. Tenże rozbudowany system, jak Autor podkreślił, tworzy wiele aktów normatywnych z zakresu prawa państwowego, prawa kanonicznego, wspólnych porozumień między biskupami i władzami państwowymi, porozumień między Konferencją Biskupów Hiszpanii i rządem Hiszpanii, a również i sam konkordat ma charakter parcjalny. Spotyka się tu bowiem sytuację, nieznaną w Polsce, że układy konkordatowe między Stolicą Apostolską i Hiszpanią, zwłaszcza te z 1979 r. stały się podstawą prawną dla późniejszych porozumień na niższym poziomie, czyli dla Wspólnot Autonomicznych, co niewątpliwie ubogaciło hiszpański system prawa wyznaniowego. Słusznie więc Autor, zanim rozpoczął analizę poszczególnych klauzul odsyłających w konkretnych sprawach, omówił kwestię przebudowy systemu relacji między Kościołem i państwem hiszpańskim w latach 1976-1979. Z wielką umiejętnością i w oparciu o przekonujący wywód ukazał podłoże i efekty zmian tegoż systemu relacji, by z kolei przejść do analizy poszczególnych kwestii, których wymienił dziewięć. Niektóre z nich zostały potraktowane bardziej wyczerpująco, inne zaś mniej, co jest rzeczą zrozumiałą. W pierwszej grupie znalazły się takie sprawy jak: uznanie osobowości prawnej kościel-

nych jednostek organizacyjnych (nic nie mówiąc o osobowości publicznoprawnej Kościoła katolickiego w Hiszpanii), dalej uznanie skutków cywilnych małżeństw kanonicznych i orzeczeń trybunałów kościelnych, nauczanie religii w szkołach, katolickie szkolnictwo wyższe, finansowanie Kościoła, w drugiej zaś grupie: katalog dni świątecznych, duszpasterstwo w zakładach specjalnych, działalność charytatywna, środki społecznego przekazu, sprawa dostępu do dziedzictwa kulturowego, duszpasterstwo wojskowe.

W omawianym rozdziale Autor przeprowadził ciekawe i na właściwym poziomie rozważania ukazując stosunkowo dużą liczbę, co jest cechą konkordatu hiszpańskiego, klauzul odsyłających do innych aktów normatywnych, zarówno obowiązujących w momencie jego podpisania, jak i przyszłych mających powstać na poziomie międzynarodowym, krajowym, czy też lokalnym. Niebagatelną rzeczą jest też obserwacja dotycząca trudności z wprowadzaniem w życie niektórych klauzul odsyłających i wskazanie ich przyczyn.

W rozdziale trzecim pt. *Klauzule odsyłające w konkordacie polskim z 1993 r.* Autor posługując się schematem i sposobem analizy z poprzedniego rozdziału ukazał liczbę i skuteczność klauzul odsyłających w systemie polskiego prawa wyznaniowego. Omawianie zagadnienia słusznie rozpoczął od kwestii formowania się systemu prawa wyznaniowego w Polsce w latach 1989-1998, po okresie totalitaryzmu, wskazując akty normatywne tworzące tenże system. Następnie poddał szczegółowej analizie poszczególne sprawy, których dotyczą klauzule odsyłające. Wyliczył ich czternaście. Są to sprawy takie jak: uznanie osobowości Kościoła i jego jednostek organizacyjnych, wolności sprawowania kultu, uznanie skutków cywilnych małżeństwa kanonicznego, nauczanie religii w szkołach i przedszkolach publicznych, katolickie szkoły podstawowe i średnie oraz szkoły wyższe, duszpasterstwo wojskowe oraz specjalne, stowarzyszenia wiernych, prawo Kościoła do środków społecznego przekazu, działalność charytatywna i humanitarna, sprawy majątkowe Kościoła, wreszcie ochrona dóbr kultury narodowej znajdujących się w posiadaniu kościelnych osób prawnych oraz budowa, rozbudowa i konserwacja obiektów sakralnych i kościelnych.

Należy zauważyć, że Autor umiejętnie i z wielką dokładnością wskazał i poddał analizie klauzule odsyłające do prawa polskiego, prawa kanonicznego, do dwustronnych porozumień między kompetentnymi organami władzy kościelnej i państwowej oraz do ustaleń specjalnych zespołów kościelno-państwowych. To ostatnie odesłanie jest z kolei cechą charakterystyczną polskiego konkordatu. Trudno zatem nie zgodzić się z jego stwierdzeniem zamieszczonym w podsumowaniu omawianego rozdziału, że nawet zauważone braki w realizacji klauzul odsyłających polskiego konkordatu nie przeczą tezie, iż ten nowy instrument w postaci tychże klauzul czyni konkordat bardziej elastycznym i funkcjonalnym.

W zakończeniu Autor przedstawił bardzo konkretne i umotywowane wnioski wynikające z jego rozważań nad problematyką klauzul odsyłających w konkordacie hiszpańskim i polskim. Zawarł je aż na dziewięciu stronach. Zakończenie jest istotnie dobrym podsumowaniem wyników badań, daje wreszcie czytelnikowi możliwość uświadomienia podobieństw i różnic poszczególnych rozwiązań zawartych w klauzulach odsyłających obydwu konkordatów oraz przyczynia się do lepszego zrozumienia potrzeby opracowania tego tematu.

Warto jeszcze zwrócić uwagę na dołączoną bibliografię faktycznie wykorzystaną w pracy. Jest ona bardzo obfita i wielojęzyczna. Jej wykaz obejmuje 33 strony. W pracy zostały wykorzystane liczne źródła (21 stron) podzielone na grupy: konkordaty, akty normatywne Królestwa Hiszpanii, akty normatywne Rzeczypospolitej Polskiej i akty normatywne Kościoła katolickiego. Wymienione grupy posiadają nadto swoje wewnętrzne podziały. Odrębną część w wykazie źródeł stanowi orzecznictwo Trybunałów Konstytucyjnych Hiszpanii i Polski. Nie wiadomo dlaczego Autor wyodrębnił orzecznictwo trybunałów konstytucyjnych, nie zaliczając go do źródeł. Ponadto w zbiorze dokumentów zatytułowanym „Konkordaty” znalazły się akty normatywne, które trudno nazwać konkordatami, np. „Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych”, lub „Porozumienie pomiędzy Polską Radą Ekumeniczną oraz Ministrem Edukacji Narodowej...”, czy też partykularne porozumienia między władzą kościelną i państwową lub wspólnotami autonomicznymi. Na podkreślenie zasługuje wykorzystanie przez Autora bardzo licznej (12 stron) literatury przedmiotowej i przyczynkowej. Ta obfitość pozycji bibliograficznych świadczy o bardzo solidnej kwerendzie naukowej.

W podsumowaniu należy podkreślić, że Autor w swoim opracowaniu niczego nie upraszczał, nie bagatelizował, nie przedstawiał powierzchownie, ale analizując teksty prawne ujawniał i rozwiązywał nieścisłości i napotkane trudności. Dotyczy to zwłaszcza kwestii skuteczności klauzul odsyłających. Należy jednak zauważyć, że Autor zamiennie posługiwał się diadą Kościół-państwo i państwo-Kościół, a także powołując się na konkordaty raz na pierwszym miejscu wymieniał Stolicę Apostolską i dane państwo innym razem odwrotnie. Tymczasem konkordaty posiadają swoje oficjalne tytuły, gdzie zawsze na pierwszym miejscu wymieniana jest Stolica Apostolska, np. „Stolica Apostolska i Rzeczpospolita Polska”, „La Santa Sede e la Spagna”. Należy też zauważyć, że praca została napisana dobrym językiem prawniczym, tzn. jasnym i precyzyjnym, co niewątpliwie ułatwia jej lekturę.

Bogusław Trzeciak swoim opracowaniem, wniósł liczący się wkład w rozwój badań nad prawem konkordatowym i w dużej mierze wyznaniowym. Niewątpliwą wartością pracy jest aktualność tematu i duża wartość merytoryczna. Podjął on oryginalny problem badawczy i właściwie go rozwiązał, ukazując specyfikę konkordatów posoborowych, a szczególnie rolę i znaczenie nowego instrumentu konkor-

datowego, jakim są klauzule odsyłające. Praca zatem stanowi usystematyzowany i logiczny wywód na temat określony w jej tytule. Wykładnia poszczególnych zagadnień zasługuje również na pozytywną ocenę. Autor, więc dobrze zrealizował swoje zamierzenia badawcze wykazując wnikliwość i dobrą znajomość materii oraz dobre przygotowanie warsztatowe.

ks. Józef Wroceński SCJ

E. Besson, *La dimension juridique des sacrements*, Roma 2004, ss. 382.

Sakramenty święte, które w życiu Kościoła zajmują miejsce naczelne, stanowią przedmiot zainteresowania przedstawicieli wielu dziedzin nauki, w tym przede wszystkim: teologii dogmatycznej, teologii moralnej, teologii duchowości, teologii pastoralnej, liturgiki, katechetyki. Wspomnianymi środkami zbawienia, ustanowionymi przez Chrystusa Pana i powierzonymi Kościołowi, interesuje się również prawo kanoniczne. Znaczna część czwartej księgi Kodeksu Prawa Kanonicznego poświęcona jest właśnie tym czynnościom Chrystusa i Kościoła stanowiącym znaki i środki, poprzez które wyraża się i wzmacnia wiara, oddawany jest Bogu kult, dokonuje się uświęcenie człowieka, objawia się i umacnia kościelna wspólnota.

Wspomniane znaki, które jednoczą z Chrystusem, udzielają łaski oraz zapowiadają i wyobrażają niebo nowe i ziemię nową, stanowią przedmiot badań ks. Érica Besson, Francuza ze Zgromadzenia Kanoników Regularnych, pracownika Studium Prawa Kanonicznego w Lyonie i obrońcy węzła małżeńskiego w regionalnym trybunale kościelnym. Efektem badań autora jest rozprawa doktorska, napisana pod kierunkiem o. prof. J. Conn'a, SJ, poświęcona wymiarowi prawnemu sakramentów. Wspomnianą dysertację opublikowało Wydawnictwo Papieskiego Uniwersytetu Gregoriańskiego w Rzymie w 2004 r. w ramach *Serie Diritto Canonico*.

Autor pracy zaznacza na wstępie, że sakramenty, które systematycznie są przedstawiane pod kątem teologii, duchowości i duszpasterstwa, są zupełnie pomijane w ich wymiarze jurydycznym. Założenie to, w pełni trafne, jeśli przeanalizuje się zawartość wybranych periodyków, na które powołuje się E. Besson („Nouvelle Revue Théologique”, „La Civiltà Cattolica”), niekoniecznie jest uprawnione w przypadku studium tematów poruszanych w czasopismach kanonistycznych wydawanych przez inne ośrodki naukowe [np. na gruncie polskim, niestety – niekoniecznie znanym na Zachodzie, sakramenty stanowią dość częsty temat rozpraw i artykułów badaczy z zakresu kanonistyki, zob. „Prawo Kanoniczne”, „Jus Matrimoniale”, „Kościół i Prawo”]; podobnie rzecz się ma w przypadku innych czasopism wydawa-